

Byung-Chul
Han Over het
verdwijnen van
rituelen

DE NIEUWE
WERELD / ten have

Byung-Chul Han

Over het verdwijnen van rituelen

Een topologie van het heden

*Vertaald uit het Duits door
Mark Wildschut*

DE NIEUWE
WERELD / ten have

Productiedwang

Rituelen zijn symbolische handelingen. Ze representeren de waarden en de orde die een gemeenschap dragen en leveren ze over. Ze creëren een *gemeenschap zonder communicatie*, terwijl vandaag de dag een *communicatie zonder gemeenschap* de dienst uitmaakt. Constitutief voor rituelen is de *symbolische waarneming*. Het symbool (Grieks: *symbolon*) duidde oorspronkelijk op een herkenningsteken tussen gastvrienden (*tessera hospitalis*). De ene gastvriend breekt een kleitabletje doormidden, houdt de ene helft voor zichzelf en geeft de ander de andere helft als teken van gastvriendschap. Zo dient het symbool de herkenning. Herkenning is een bijzondere vorm van herhaling: ‘Herkennen is niet: iets nog een keer zien. Herkenning is niet het gevolg van een serie ontmoetingen, maar herkennen betekent: iets opnieuw leren kennen, zoals men het al kent. Het proces van menselijke *Einhausung* – ik gebruik hier een uitdrukking van Hegel –, van ergens in

“thuisraken”, houdt eigenlijk in dat elke herkenning al is ontdaan van de contingentie van de eerste kennisneming en op een ideëel plan is getild. We kennen dat allemaal. In de herkenning zit altijd dat men iets nu beter kent dan waartoe men in de bevangenheid van het ogenblik van de eerste ontmoeting in staat was. Herkennen is het blijvende in het vluchtige zien.” De symbolische waarneming als herkenning neemt het duurzame waar. Daardoor wordt de wereld van haar contingentie bevrijd en krijgt ze iets blijvends. De wereld is vandaag de dag bijzonder arm aan symboliek. Data en informatie bezitten geen symbolische kracht. Daardoor laten ze geen herkenning toe. In de symbolische leegte gaan zingevende en gemeenschapstichtende beelden en metaforen, die het leven stabiliteit verlenen, verloren. De ervaring van duurzaamheid neemt af. En de contingentie neemt radicaal toe.

We kunnen rituelen definiëren als *symbolische technieken om ergens in thuis te raken*. Ze veranderen het in-de-wereld-zijn in een *thuis-zijn*. Ze maken van de wereld een betrouwbare plaats. Ze zijn in de tijd wat een woning in de ruimte is. Ze maken de tijd *bewoonbaar*. Ja, ze maken hem *begaanbaar* als een huis. Ze ordenen de tijd, richten hem in. In zijn roman *Citadelle* beschrijft Antoine de Saint-Exupéry rituelen als *tijdstechnieken om ergens in thuis te raken*: ‘En de riten zijn in de tijd wat het thuis is in de ruimte. Want het is goed als we de ver-

strijkende tijd niet ervaren als iets wat ons verbruikt en ontglipt als een handvol zand, maar als iets wat ons voltooit. Het is goed als de tijd een bouwwerk is. Zo loop ik van feest naar feest, van jaardag naar jaardag, van wijnoogst naar wijnoogst, zoals ik als kind van de raadszaal naar de rustzaal ging, in het stevig gegrondveste paleis van mijn vader, waar elke stap een betekenis had.² De tijd mist vandaag de dag een stevige grondvesting. Hij vormt geen huis, maar een onbestendige stroom. Hij valt uiteen in een pure opeenvolging van punctuele nu-momenten. Hij stroomt maar door, niets geeft hem *houvast*. De voortstromende tijd is niet *bewoonbaar*.

Rituelen stabiliseren het leven. In een variatie op de woorden van Antoine de Saint-Exupéry kunnen we zeggen: *rituelen zijn in het leven wat dingen zijn in de ruimte*. Voor Hannah Arendt is het de *houdbaarheid van de dingen* die ze een 'onafhankelijkheid van het menselijk bestaan' verleent. De dingen hebben 'de functie het menselijk leven te stabiliseren'. Hun objectiviteit is erin gelegen dat mensen de 'snelle verandering van het natuurlijke leven trotseren' door er 'een menselijk "hetzelfde blijven" tegenover te stellen', namelijk een stabiliserende identiteit, die 'daaruit voortkomt dat dezelfde stoel en dezelfde tafel de telkens veranderende mensen met gelijkblijvende vertrouwdheid tegemoet treden.'³ De dingen zijn stabiliserende rust-

punten van het leven. Rituelen hebben dezelfde functie. Doordat ze steeds *hetzelfde* zijn, door hun herhaling, verlenen ze het leven stabiliteit. Ze maken het leven *houdbaar*. De huidige productiedwang ontnemt de dingen hun houdbaarheid. Die dwang vernietigt welbewust de duurzaamheid om maar meer te kunnen produceren, om meer consumptie af te dwingen. Het *verwijlen* daarentegen veronderstelt dingen die *duren*. Worden de dingen alleen verbruikt en geconsumeerd, dan is er geen verwijl mogelijk. En dezelfde productiedwang destabiliseert het leven door het *duurzame in het leven* af te breken. Op die manier vernietigt hij de *houdbaarheid van het leven*, zelfs als de levensduur wordt verlengd.

De smartphone is geen ding in de zin van Hannah Arendt. Hij mist juist dat ‘hetzelfde blijven’ dat het leven stabiliteit verleent. Erg houdbaar is hij ook niet. Hij verschilt van dingen als een tafel, die mij als steeds hetzelfde tegemoet treden. De content die dit medium levert, en die onze aandacht voortdurend in beslag neemt, is allesbehalve steeds hetzelfde. De razendsnelle verandering daarvan laat geen *verwijl* toe. De inherente onrust van het apparaat maakt het tot een on-ding. Bovendien word je steeds gedwongen om ernaar te grijpen, terwijl van een ding geen dwang zou mogen uitgaan.

Rituele vormen maken net als hoffelijkheid niet al-

leen een aangename omgang tussen mensen mogelijk, maar ook een aangename, behoedzame omgang met de dingen. Binnen een ritueel kader worden de dingen niet geconsumeerd of verbruikt, maar *gebruikt*. Op die manier kunnen ze ook *oud* worden. Onder de productiedwang daarentegen gedragen we ons tegenover de dingen, ja tegenover de wereld verbruikend in plaats van gebruikend. Als reactie daarop *verbruiken* ze ons. Het nietsontziende verbruik omringt ons met dingen die verdwijnen, wat het leven van zijn stabiliteit berooft. Rituele praktijken zorgen ervoor dat we niet alleen aangenaam met andere mensen omgaan, maar ook met de dingen, en dat we ermee resoneren: ‘Met behulp van de mis leren priesters op een mooie manier met de dingen om te gaan: het zachtjes vasthouden van beker en hostie, het op zijn dooie gemak reinigen van het vaatwerk, het omslaan van de bladzijden in het boek; en als resultaat van de mooie omgang met de dingen: hartverheffende vrolijkheid.’⁴

Vandaag de dag consumeren we niet alleen dingen, maar ook de emoties waarmee ze worden opgeladen. Dingen kun je niet eindeloos consumeren, emoties wel. Zo openen ze een nieuw consumptieveld, dat nooit uitgeput raakt. De emotionalisering en de daarmee verbonden esthetisering van waren staan in dienst van de productiedwang. Ze moet helpen de consumptie en productie op te voeren. Bijgevolg

wordt het esthetische door het economische gekoloniseerd.

Emoties zijn vluchtiger dan dingen. Ze verlenen het leven geen stabiliteit. Tijdens het consumeren van emoties is men bovendien niet met de dingen, maar met zichzelf bezig. Men zoekt naar emotionele authenticiteit. Zo versterkt de consumptie van emotie de narcistische gerichtheid op zichzelf. De *betrokkenheid op de wereld*, die de dingen tot stand moesten brengen, gaat daardoor steeds verder verloren.

Ook waarden dienen vandaag de dag als voorwerp van individuele consumptie. Ze worden zelf waren. Waarden als rechtvaardigheid, menselijkheid en duurzaamheid worden economisch uitgebuit. 'Theedrinkend de wereld veranderen,' luidt de slogan van een fairtrade onderneming. De wereld veranderen middels consumptie, dat zou het einde zijn van de revolutie. Ook schoenen of kleding moeten veganistisch zijn. Binnen afzienbare tijd zullen er wel veganistische smartphones zijn. Op alle mogelijke manieren buit het neoliberalisme de moraal uit. Morele waarden worden als onderscheidingskenmerk geconsumeerd. Ze worden op het conto van het ego geschreven, wat de eigenwaarde verhoogt. Ze versterken het narcistische zelfrespect. Via waarden zijn we niet betrokken op de gemeenschap, maar op het eigen ego.

Rituelen geven vorm aan ons leven en verbinden ons met elkaar. Maar in een wereld die draait om efficiëntie en individualisme, verdwijnen deze symbolische handelingen steeds meer. Byung-Chul Han toont hoe dit verlies ons berooft van stabiliteit, betekenis en gemeenschap. Wat overblijft is een samenleving waarin mensen zich gevangen voelen in zichzelf, afgesneden van iets groters.

Han laat in *Over het verdwijnen van rituelen* zien hoe deze verandering niet alleen ons persoonlijke leven beïnvloedt, maar ook de manier waarop we samenleven fundamenteel verzwakt. Hij onthult hoe het neoliberale tijdperk ons vervreemdt en pleit voor een herwaardering van rituelen die ons weer écht menselijk kunnen maken.

Byung-Chul Han is hoogleraar aan de Universiteit voor de Kunsten in Berlijn. Eerder verschenen onder andere *De palliatieve maatschappij* en *Infocratie* bij Ten Have/De Nieuwe Wereld.

‘Tegenwoordig sjouw ik dit boek overal met me mee, duw het vrienden en wildvreemden onder hun neus en blijf er maar over praten, wat er zo mooi, zo bijzonder, zo slim en warm en liefdevol aan is.’ – Marian Donner in *De Groene Amsterdammer*

NUR 730

9 789025 913519 >

DE NIEUWE
WERELD / ten have

www.uitgeverijtenhave.nl